

พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่าง ๆ (2):
ภารกิจมอบหมายจากพระเจ้าจันทรปักษี
และพระพุทธเจ้า

**Venerable Mahākaccāyana in Various
Documents, Part II: Missions from King
Caṇḍapajjota and the Buddha**

ชาคริต แหลมม่วง

Chakrit LAEMMUANG

ศูนย์วิจัยพระไตรปิฎก DCI

DCI Tipitaka Research Center, DCI, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 16 ต.ค. 2564

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 18 ธ.ค. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 19 ต.ค. 2564

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 31 ม.ค. 2565

พระมหากัจจายนะในเอกสารฉบับต่างๆ (2): ภารกิจมอบหมายจากพระเจ้าจันทรปัชโชต และพระพุทธเจ้า

ชาคริต แหลมม่วง

บทคัดย่อ

บทความนี้มีเนื้อหาต่อเนื่องจากภาคที่แล้ว ในภาคนี้มี
วัตถุประสงค์สองประการ คือ ประการแรก นำเสนอเรื่องราวของ
พระเจ้าจันทรปัชโชตและพระมหากัจจายนะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการ
ส่งท่านมหากัจจายนะไปทูลเชิญพระพุทธเจ้า จนถึงการเดินทางของ
พระมหากัจจายนะกลับไปเผยแผ่ในอุชเชนี โดยเทียบเคียงข้อมูลระหว่าง
คัมภีร์นิกายเถรวาทและมูลสารวาสติวาท ประการที่สอง ศึกษาความ
เชื่อมโยงระหว่างเอกสารต่างฉบับ รวมทั้งพิจารณาข้อมูลที่สมเหตุ
สมผลกว่า จากชุดข้อมูลที่แย้งกันในเอกสารต่างฉบับ

เนื้อหาจากคัมภีร์สองสายมีทั้งที่สอดคล้องและแตกต่างกัน การ
ศึกษาคัมภีร์คู่ขนานในบทความนี้ส่งผลให้เข้าใจชีวประวัติของพระมหา-
กัจจายนะและพระเจ้าจันทรปัชโชตได้กว้างขวางและครอบคลุมมากขึ้น
จากการวิเคราะห์และเชื่อมโยงข้อมูลในเอกสารฉบับต่างๆ ได้ข้อสรุป
เพิ่มเติม คือ (1) สาเหตุประการหนึ่งที่พระเจ้าจันทรปัชโชตส่งคนไป

ทูลเชิญพระพุทธเจ้าคือ ประสงค์ให้พระพุทธองค์เสด็จมาช่วยระงับ
โรคระบาด (2) ข้อมูลในใบลานที่ใช้ศึกษานับสนุนว่า มีผู้บรรลุนิพพาน
พร้อมกับพระมหากัจจายนะเป็นจำนวนประมาณห้าร้อยคน (3)
เหตุการณ์ที่พระมหากัจจายนะบวชและเดินทางกลับอุชเชนี น่าจะอยู่
ในช่วงพรรษาที่ 7-9 แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์

คำสำคัญ : (มหา)กัจจายนะ (จันท)ปัชชิต อุชเชนี เถรวาท
(มูล)สรวาสตีวาท

Venerable Mahākaccāyana in Various Documents, Part II : Missions from King Caṇḍapajjota and the Buddha

Chakrit LAEMMUANG

Abstract

This article continues from part one in the previous issue. This part has two aims: Firstly, it narrates the stories of King Caṇḍapajjota and Venerable Mahākaccāyana concerning the former sending Mahākaccāyana to invite the Lord Buddha until Venerable Mahākaccāyana returned to Ujjenī for Buddhist propagation. These stories have been presented by comparing information in Theravāda and Mūlasarvāstivāda scriptures. Secondly, this article studies the relationship between different documents, including the selection of the more reasonable information from conflicting texts.

The narrative from the scriptures of the two schools consists of corresponding and differing details. The study of parallel scriptures in this article is beneficial to better understand

several points in the biographies of Venerable Mahākaccāyana and King Caṇḍapajjota. Some remarks on information in various documents have been demonstrated in the article as follows: (1) The reason King Caṇḍapajjota sent somebody to invite the Lord Buddha was the hope that he could suppress an epidemic; (2) Information in palm leaf manuscripts supports that the number of people who attained enlightenment together with Mahākaccāyana is approximately five hundred; (3) The narrative, from the ordination of Venerable Mahākaccāyana until his return to Ujjenī, probably happened during the 7th-9th years after the Buddha's enlightenment.

Keywords : (Mahā)Kaccāyana/Kātyāyana, (Caṇḍa)Pajjota/
Pradyota, Ujjenī/Ujjayinī, Theravāda,
(Mūla-)Sarvāstivāda

บทนำ

บทความภาคนี้มุ่งศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากัจจายนะ ช่วงที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าจันทปัทโชตให้เดินทางไปทูลเชิญ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนถึงกลับไปโปรดพระเจ้าจันทปัทโชตตามที่ได้รับมอบหมายจากพระพุทธองค์ โดยใช้ข้อมูลจากคัมภีร์ของนิกายเถรวาทและมูลสรวาสติวาท รวมทั้งอภิปรายประเด็นที่น่าสนใจสืบต่อไป

เนื่องจากเรื่องราวของพระมหากัจจายนะในส่วนนี้มีความเกี่ยวเนื่องกับพระเจ้าจันทปัทโชตอยู่พอสมควร จึงขอกล่าวถึงประวัติของพระเจ้าจันทปัทโชตไว้ในส่วนแรกก่อน แล้วค่อยแสดงเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระมหากัจจายนะในส่วนที่สอง การนำเสนอในสองส่วนนี้จะสรุปสาระสำคัญที่มีปรากฏในคัมภีร์บาลี และถอดความเนื้อหาจากพระวินัยมูลสรวาสติวาทกษุทรวัด¹ (ต่อไปจะเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า “พระวินัยมูลสรวาสติวาท”) โดยละส่วนที่มีไขใจความสำคัญออกบ้าง เพื่อให้เห็นภาพรวมของเนื้อหาที่มีบันทึกไว้ในคัมภีร์ทั้งสองสาย และนำข้อมูลบางส่วนไปใช้ประกอบการอภิปรายในส่วนถัดไป

¹ ไม่พบต้นฉบับสันสกฤตของคัมภีร์นี้ พบแต่พากย์จีนคือ 根本說一切有部毘奈耶雜事 และพากย์ทิเบตคือ ‘Dul ba phran tshegs kyi gzhi ในบทความนี้จะแสดงการอ้างอิงตามพากย์จีนเป็นหลัก นอกจากนี้ เนื้อหาตอนว่าด้วยพระมหากัจจายนะและพระเจ้าจันทปัทโชตในพากย์ทิเบตยังได้รับการถอดความเป็นภาษาเยอรมันคือ A. Schiefner, *Mahākâtjâjana und König Tshaṇḍa-Pradjota: Ein Cyklus buddhistischer Erzählungen* (St. Petersburg: Commissionnaires de l’Académie Impériale des Science, 1875.) ผู้เขียนได้ใช้อेकसारเยอรมันนี้ประกอบเป็นแนวทางในการถอดความจากพากย์จีน-ทิเบตเป็นไทยด้วย ขอขอบคุณ คุณ Thanyanant Helfrich ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการจัดหาสำเนาเอกสารฉบับนี้

1. ประวัติสังเขปของพระเจ้าจันทรปักษีโชต

ในอินเดียสมัยพุทธกาลมีแคว้นใหญ่อยู่ 4 แคว้น คือ มคธ โภทลี วังสะ และอวันตี สำหรับแคว้นอวันตีมีพระเจ้าจันทรปักษีโชตเป็น พระราชาและมีกรุงอุชเชนีเป็นเมืองหลวง ต่อไปนี้จะกล่าวถึงเรื่องราว เกี่ยวกับพระเจ้าจันทรปักษีโชตที่มีปรากฏในคัมภีร์บาลีก่อน จากนั้นจะได้ แสดงเนื้อเรื่องจากพระวินัยมูลสรวาสติวาทในลำดับถัดไป

1.1 ข้อมูลในคัมภีร์เถรวาท

เนื้อหาเกี่ยวกับพระเจ้าจันทรปักษีโชตมีปรากฏอยู่ในพระวินัย ปิฎก สมันตปาสาทิกา(อรรถกถาพระวินัย) สารัตถทีปนี(ฎีกาพระวินัย) มโนรตปุรณี(อรรถกถาอังคุตตรนิกาย) และอรรถกถาธรรมบท เป็นต้น เริ่มดำเนินเรื่องจากการประชวรของพระองค์ ดังนี้

1.1.1 ทรงพระประชวร

พระวินัยปิฎกมีปรากฏเนื้อเรื่องว่า พระเจ้าจันทรปักษีโชตทรงประชวรโรคผอมเหลือง นายแพทย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังหลายคนมาถวาย การรักษาก็ยังไม่อาจทำให้โรคหายได้²

1.1.2 กำเนิดของพระเจ้าจันทรปักษีโชต

พระวินัยปิฎกปรากฏเนื้อความคือ พระอาการประชวรของ พระราชาองค์นี้จำเป็นต้องรักษาด้วยเนยใส³ พระอรรถกถาจารย์แสดง คำอธิบายเสริมว่า เนื่องจากพระองค์มีกำเนิดจากแมงป่อง เนยใสเป็น ของปฏิภูลสำหรับแมงป่องเพราะกำจัดพิษแมงป่องเสีย พระองค์จึง

² Vin (E^o) I 276

³ Id.

สะอิดสะเอียนเนยใส⁴ อนึ่ง พระราชมารดาของพระเจ้าจันทรปัชโชต ทรงตั้งครมภ์โดยการอุปคาล้ำสะดี⁵ พระภิกษุจารย์แสดงรายละเอียดเพิ่มเติมว่า ในตอนนั้นมีแมงป่องไปพาดตัวบนพระนาภีของพระราชมารดา⁶

1.1.3 หมอชีวกถวายการรักษา

พระวินัยปิฎกมีเนื้อหาดำเนินต่อไปว่า พระเจ้าจันทรปัชโชต ได้ส่งพระราชสาสน์ไปถึงพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์เพื่อขอให้ส่งหมอชีวกโกมารภัจจ์มารักษา พระเจ้าพิมพิสารก็ทรงยินยอม หมอชีวกจึงเดินทางไปเข้าเฝ้าพระเจ้าจันทรปัชโชต เมื่อตรวจอาการแล้วก็พิจารณาว่า “เว้นเนยใสเสีย ไม่อาจรักษาพระองค์ให้หายโรคได้” จึงหุงเนยใสด้วยเภสัชนานาชนิดให้มีสี กลิ่น รส เหมือนน้ำฝาด แล้วอุกคิดว่า “เนยใสที่พระราชานี้เสวยแล้ว เมื่อย่อยจะทำให้เรอ แล้วพระองค์จะทรงเกรี้ยวกราด จะพึงรับสั่งให้พิฆาตเราได้” จึงทูลขอพระเจ้าจันทรปัชโชตว่า “นายแพทย์จะต้องถอนรากไม้มาผสมยาโดยทันที ขอจงตรัสสั่งเจ้าพนักงานในโรงราชพาหนะและที่ประตูทั้งหลายว่า หากหมอชีวกต้องการไปด้วยพาหนะใด ผ่านทางประตูใด เข้าออกในเวลาใด ก็สามารถทำได้ตามสะดวก” พระเจ้าจันทรปัชโชตก็ทรงอนุญาตตามนั้น

หมอชีวกได้ทูลถวายพระโอสถผสมเนยใส่นั้นแด่พระเจ้าจันทรปัชโชตโดยกราบทูลว่า “ขอพระองค์จงเสวยน้ำฝาด” แล้วก็หนีออกไป

⁴ Sp (E^o) V 1117

⁵ Sp (E^o) I 214 มีส่วนคล้ายกับกำเนิดของสุวรรณสาม ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับการตั้งครมภ์แบบไม่อาศัยเพศได้ใน เสริมสุข วิจารณ์สถิตย์, “การตั้งครมภ์บริสุทธิ (ตั้งครมภ์แบบไม่อาศัยเพศ) ในพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์,” *วารสารธรรมชาธา*, ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 29-58.

⁶ Sp-t (B^e) II 13: Caṇḍapajjotamātu nābhiyaṃ vicchikā pharitvā gatā, tena Caṇḍapajjotassa nibbatti ahoṣi.

โดยช้างพังภัทรวดี⁷ จากนั้นเนยใสที่พระเจ้าจันทรปัชโชตเสวยได้ทำให้ทรงเรอขึ้น พระราชาจึงรับสั่งมหาดเล็กชื่อกากะว่า “จงไปเชิญหมอชิวกลับมาโดยบอกว่า พระราชารับสั่งให้เชิญท่านกลับไป ขึ้นชื่อว่าหมอเหล่านี้มีมารยามาก เจ้าอย่ารับวัตถุอะไร ๆ ของเขา”

นายกากะได้เดินไปทันหมอชิวผู้กำลังบริโภคอาหารมื้อเช้าในระหว่างทางเขตกรุงโกสุมพิ หมอชิวก็เชิญให้รับประทานอาหารด้วยกัน แต่กากะปฏิเสธ หมอชิวจึงเชิญให้กากะมาเคี้ยวมะขามป้อมและดื่มน้ำด้วยกัน โดยหมอชิวเคี้ยวครึ่งผล อีกครึ่งผลแทรกยาจากเล็บลงไปแล้วส่งให้นายกากะ กากะคิดว่าคงไม่มีอะไรจะให้โทษ แล้วเคี้ยวมะขามป้อมครึ่งผลและดื่มน้ำ จากนั้นก็ถ่ายท้องหนัก หมอชิวมอบช้างพังภัทรวดีแก่นายกากะ แล้วเดินทางไปถึงกรุงราชคฤห์

เมื่อพระเจ้าจันทรปัชโชตทรงหายประชวรเป็นปกติ ก็ทรงส่งราชทูตไปเชิญหมอชิวเพื่อให้มารับพระราชทานรางวัล หมอชิวทูลตอบปฏิเสธกลับไป ต่อมาพระเจ้าจันทรปัชโชตทรงส่งผ้าสีไวยกะคู่หนึ่งไปพระราชทานแก่หมอชิว หมอชิวดำริว่า “นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระเจ้าพิมพิสารแล้ว ใครอื่นย่อมไม่สมควรใช้สอย” ครานั้น พระอานนทีได้แจ้งหมอชิวว่า “พระตถาคตประสงค์จะเสวยพระโอสถถ่าย” เมื่อหมอชิวถวายพระโอสถนั้นแด่พระพุทธองค์ ครบถ้วนเรียบร้อยแล้ว ก็ขอประทานพระพุทธานุญาตให้ทรงรับผ้าคู่สีไวยกะนั้น⁸

⁷ ตามคัมภีร์บาลี ช้างพังภัทรวดีไปได้วันละ 50 โยชน์ ช้างพลายนาฬาคิริไปได้วันละ 100 โยชน์ และนายกากะไปได้วันละ 60 โยชน์

⁸ Vin (E^o) I 276-280 อาศัยสำนวนแปลไทยในการสรุปความจาก วิ.ม. 7/243-249 (ไทย.มมร)

1.2 ข้อมูลในคัมภีร์มูลสรวาสติวาท

พระเจ้าจันตปักษิโชตประสูติในราชตระกูลกรุงอุชเชนี มีพระนามในคราวประสูติว่า “ปักษิโชต” เมื่อทรงเจริญวัยก็ได้ทรงศึกษาศิลปวิทยาการต่าง ๆ อย่างแตกฉาน ในช่วงชีวิตของพระองค์มีเหตุการณ์ที่เทียบเคียงกับช่วงเวลาในพุทธประวัติได้ดังนี้

(1) เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะยังทรงพระเยาว์ พระเจ้าปักษิโชตก็ทรงพระเยาว์ เล่นสนุกสนานอยู่เช่นกัน

(2) ในคราวที่เจ้าชายสิทธัตถะได้รับสถาปนาขึ้นเป็นมกุฏราชกุมาร พระเจ้าปักษิโชตก็ได้รับสถาปนาด้วยเช่นกัน

(3) ช่วงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระเจ้าปักษิโชตก็ได้รับการมูรธาภิเษกให้เป็นพระราชอา ทรวงปกครองแคว้นแคว้นให้เจริญรุ่งเรือง อีกทั้งโปรดให้มีการสักการะบูชาทวยเทพผู้มีอำนาจพากันทั่วทุกหนแห่ง⁹

1.2.1 ทรงพระประชวร

ต่อมาธาตุสี่ในพระวรกายของพระเจ้าปักษิโชตเกิดวิปริต ทำให้พระองค์ไม่สามารถบรรทมหลับได้ อาการนี้มีเหตุเนื่องมาจากทรงรังเกียจการเสวยเนยใส แต่ทรงโปรดเสวยน้ำจันท์ เมื่อพวกแพทย์ปรุงยาที่มีส่วนผสมของเนยใสมาถวาย พระเจ้าปักษิโชตก็ทรงปฏิเสธที่จะเสวย ทั้งทรงกริ้วมากถึงขนาดมีรับสั่งว่า “หากมีผู้ใดมาราบหูลคำว่าเนยใสต่อหน้าพระพักตร์ สมควรโดนตัดศีรษะ”

ในช่วงแรกที่มีพระอาการเช่นนี้ ยามหัวค่ำจะทรงเล่นสนุกสนานกับผู้คนในพระราชวัง พอตกกลางดึกก็เสด็จออกตรวจตราโรงช้าง โรงม้า และคลังวัสดุภัณฑ์ ทรงถือพระแสงดาบตรีศตามผู้เฝ้า ยามดูแลว่า “มีใครตื่นอยู่ไหม” หากถามถึงครั้งที่สามแล้วยังไม่มีการ

⁹ T24.299c8-300a2

ทูลตอบ ผู้นั้นก็จะถูกตัดศีรษะ การที่พระองค์มีพระอัธยาศัยโหดเหี้ยม
เช่นนี้ จึงได้รับสมญานามเพิ่มเข้ามาว่า “จันตะ” (ผู้โหดร้าย) ดังที่เรียก
กันว่า “พระเจ้าจันทรปัชโชต”

ต่อมาพระองค์ตรัสเรียกข้าราชการบริวารกลุ่มต่าง ๆ ในพระราชวัง
ให้มาคอยสนทนาอยู่กับพระองค์ตลอดทั้งราตรีโดยมิให้หลับ แต่ก็ทำให้
เหล่าข้าราชการวังเพื่อยในตอนกลางวัน ไม่อาจทำการงานได้
ในที่สุดจึงหาทางออกโดยจัดจ้างชาวเมืองคนหนึ่งชื่อว่า “คานธาระ”
ซึ่งเป็นผู้มีความรอบรู้ในการตอบคำถามให้มาร่วมสนทนาและคอยทูล
ตอบคำถามของพระเจ้าจันทรปัชโชตในยามราตรี¹⁰

1.2.2 กำเนิดของพระเจ้าจันทรปัชโชต

พระเจ้าจันทรปัชโชตได้ทรงสนทนาหลากหลายเรื่องราวกับ
นายคานธาระ และทรงเห็นว่าเป็นผู้มีไหวพริบปฏิภาณและความ
รอบรู้ดี จึงทรงลองถามว่า “พระองค์เองไม่สามารถบรรลุผลได้มีเหตุ
จากอะไร” คานธาระทูลตอบว่า “ขอพระองค์ทรงพระราชทานอภัยโทษ
หม่อมฉันจึงอาจทูลตอบได้” “เราให้อภัยโทษแก่เจ้า จงตอบมาได้ตาม
สะดวก” “พระองค์ทรงมีกำเนิดมาจากแมงป่อง” “เจ้ากำลังพูดว่าร้าย
เรา” “พระองค์ทรงรับสั่งให้ทูลตอบความจริง หม่อมฉันหาได้ว่าร้ายไม่
หากพระองค์ไม่ทรงเชื่อ ขอให้รอถึงอรุณรุ่งแล้วตรวจสอบด้วยพระองค์
เองเถิด” พระราชาก็ทรงรับฟัง

ครั้นฟ้าสว่างแล้ว นายคานธาระก็ไปพักผ่อน ส่วนพระเจ้า
จันทรปัชโชตได้เสด็จไปหาพระราชมารดาแล้วตรัสถามว่า “ตนเองมีเรื่อง
ประสงค์จะเรียนถาม สามารถบอกมาตามจริงได้หรือไม่ว่า ตัวพระองค์
เองถือกำเนิดมาได้อย่างไร” พระราชมารดาทูลว่า “ขอให้ทรง
พระราชทานอภัยโทษ แล้วจะบอกให้ได้” พระราชาก็ทรงพระราชทาน

¹⁰ T24.300a12-c6

อภัยโทษให้ จากนั้นพระราชมารดา ก็ทูลแล้วว่า “ในอดีต เมื่อครั้งพระราชบิดาของพระองค์เสด็จไปยังแคว้นอื่นเป็นเวลานานพร้อมกับเหล่านางสนมกำนัลมากมาย ตัวเราเกิดความต้องการกำหนดยินดีพร้อมกันได้เห็นแมงป่องตัวหนึ่ง ทันใดนั้นก็พลันเผลอคิดไปว่า ‘เขาก็คือสามี หากร่วมมือกรรมร่วมกันจะไม่สุขสราญดอกหรือ’ แมงป่องนั้นก็เปลี่ยนร่างเป็นบุรุษในบัดดล แล้วมาเสพเมถุนกับตน หลังจากนั้นก็รู้สึกได้ว่าตั้งครมร์ ด้วยเหตุดังนี้จึงให้กำเนิดพระองค์ออกมา”

พระเจ้าจันทปัททิตทรงดำริว่า “นายคานธาระช่างมีสติปัญญา ล่วงรู้ถึงกำเนิดของเราได้ ควรที่จะพระราชทานทรัพย์จำนวนมากเป็นรางวัล แล้วให้ออกไปนอกแคว้นนี้ เพื่อมิให้ชนทั้งหลายทราบเรื่องราวนี้”¹¹

1.2.3 หมอชีวกถวายเป็นการรักษา

ต่อมา พระอาการของพระเจ้าจันทปัททิตก็หนักมากขึ้นเรื่อย ๆ แม้จะเชิญแพทย์จากภายในแคว้นมาทั่วแล้ว ก็ยังไม่สามารถรักษาให้หายได้ เหล่าแพทย์กราบทูลพระราชว่า “พระอาการประชวรนี้หนักมาก พวกข้าพระองค์ไม่สามารถเยียวยาได้ แต่ว่าพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์ทรงมีหมอผู้ยิ่งใหญ่นามว่า ‘ชีวก’¹² เป็นราชาแห่งแพทย์ รอบรู้มีปัญญามาก สามารถรักษาพระอาการประชวรนี้ได้”

พระเจ้าจันทปัททิตจึงทรงให้ราชทูตนำพระราชสาสน์ไปถวายพระเจ้าพิมพิสารโดยมีใจความว่า “ขอพระราชทานผู้ยิ่งใหญ่จงทรงอนุญาตให้หมอชีวกเดินทางมาเป็นการชั่วคราว เพื่อรักษาพระอาการประชวร หากว่าไม่มา เห็นจะต้องเตรียมเสปียงและกำลังพลไว้เผชิญหน้ากัน”

¹¹ T24.300c12-301c10

¹² คัมภีร์ของ(มูล)สรวาสติวาทะบุว่า หมอชีวกเป็นพระโอรส(อย่างไม่เป็นทางการ)ของพระเจ้าพิมพิสาร

เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงอ่านพระราชสาสน์แล้วก็ไม่สบายพระทัยยิ่งนัก ด้วยทรงดำริว่า “พระเจ้าจันทรปัชโชตผู้มีอภยาตย์ดูร้ายกริ้วโกรธ ประหารชีวิตผู้คนโดยไม่มีเหตุผลได้ หากส่งหมอชิวกไปก็มีความเสี่ยงถึงชีวิต แต่ถ้าไม่ส่งไป กองทัพของพระเจ้าจันทรปัชโชตก็มีกำลังเข้มแข็งมาก”

หมอชิวกทราบความเรื่องนี้แล้ว ก็ทูลอาสาขอไปรักษาพระเจ้าจันทรปัชโชต พร้อมทั้งทูลบอกพระเจ้าพิมพิสารว่า “หากไม่สามารถปกป้องชีวิตตนเองได้ จะชื่อว่าเป็นหมอได้อย่างไร ขออย่าได้ทรงวิตกกังวล หม่อมฉันจะหาอุบายรักษาโดยมิให้พระราชานั้นทรงเกิดความขุ่นเคืองได้” จากนั้นก็ได้ตามราชทูตที่เดินทางมาเกี่ยวกับพระอาการประชวรของพระเจ้าจันทรปัชโชต รวมถึงสิ่งที่ทรงเสวยได้และไม่ได้ เมื่อฟังจบแล้วจึงได้ปรุงยาด้วยเนยใสผสมน้ำมัน โดยทำให้มีสีกลิ่นรสเหมือนสุรา แล้วเดินทางไปยังกรุงอุชเชนี ระหว่างทางได้พบกับยูวแพทย์¹³ ยูวแพทย์ผู้นี้ทราบว่าหมอชิวกจะเดินทางไปอุชเชนี ก็สนทนาผูกไมตรีกับหมอชิวก แล้วได้เดินทางไปด้วยกัน

เมื่อพระเจ้าจันทรปัชโชตทรงทราบว่า หมอชิวกเดินทางมาถึงแล้ว ก็จัดการต้อนรับเป็นอย่างดี ตรัสเล่าพระอาการประชวรให้หมอชิวกฟัง หมอชิวกก็ได้ทูลตอบว่า “ข้าพระองค์จะถวายการรักษาให้ แต่พืชสมุนไพรหลายอย่างอยู่ต่างถิ่นนอกเมือง บางชนิดอยู่ไกล บางชนิดอยู่ใกล้ ขอพระองค์โปรดอนุญาตให้สามารถขี่ช้างพังภัทรวดี¹⁴ออกไป

¹³ แพทย์ผู้นี้ยังมีอายุน้อย เยาว์วัยกว่าแพทย์คนอื่น ๆ ทั่วไป

¹⁴ ตามคัมภีร์พระวินัยมูลสรวาสติวาท ช้างพังภัทรวดีไปได้วันละ 80 โยชน์ ช้างพลายนาคาคิริ(สันสกฤตคือ Nāḍāgiri)ไปได้วันละ 100 โยชน์ ส่วนนายนากะไปได้วันละ 25 โยชน์ (T24.300a9-11) นอกจากนี้ในกถาสริตสาคกร กถามุขตรังค์ 3 โสลก 42 มีข้อความอธิบายว่า “ช้างนาคาคิริเป็นรัตนะประจำพระองค์

ได้ตามที่ตนประสงค์” พระเจ้าจันทปะชโชตก็ทรงอนุญาต แล้วตรัสบอกให้หมอชีวกเริ่มถวายการรักษา หมอชีวกก็ทูลบอกให้พระราชาสรงสนานพระวรกายก่อน จากนั้นทูลเชิญให้เสวยพระกระยาหาร ครั้นเสวยเสร็จแล้วจึงทูลว่า “บัดนี้ ขอทรงเสวยน้ำจันทรสเลิศจากแคว้นมคธ” พระราชาก็ทรงยินดี ครานั้นหมอชีวกให้ยุวแพทย์เป็นผู้ช่วยวินยาที่เตรียมไว้ออกมาถวาย พระเจ้าจันทปะชโชตเสวยยาที่มีสีกลิ่นรสเหมือนสุราแล้ว ก็ได้บรรทมและหลับไป เมื่อหมอชีวกทราบว่าพระราชาบรทมหลับแล้วก็ชี้ข้างออกไป

พอถึงกลางดึก พระเจ้าจันทปะชโชตก็ทรงรู้สึกตัวตื่นขึ้นพร้อมกับทรงเรอออกมามีกลิ่นเนยใส พระองค์ทรงกริ้วมาก ตรัสสั่งบริวารให้ไปตามจับหมอชีวกเพื่อเอาตัวมาตัดศีรษะ เมื่อทรงทราบว่าหมอชีวกมิได้อยู่ในที่นี้ แต่ออกเดินทางไปแล้ว ก็ทรงพิโรธหนักขึ้นแล้วตรัสสั่งนายกาณะว่า “จงชี้ข้างนาฬาคิริรีบไปจับหมอชีวก เอาตัวมาให้ตัดศีรษะ หมอชีวกมีมารยามาก หากมอบสิ่งใดให้บริโศค อย่าได้รับเด็ดขาด” นายกาณะตามมาทันเจอหมอชีวกที่ป่าต้นมะขามป้อม แล้วร้องเรียกว่า “ท่านราชาแห่งแพทย์ พระเจ้าจันทปะชโชตทรงเรียกให้กลับไปโดยด่วน” หมอชีวกตอบว่า “อย่าเพิ่งรีบร้อน มาลิ้มลองมะขามป้อมกันก่อน” กาณะบอกว่า “เราได้รับคำสั่งจากพระราชาน้ำไม่ได้รับสิ่งใดมาบริโศค” หมอชีวกพูดว่า “ไม่ต้องกลัว ตอนนี้ก็หิวกระหายแล้วเรามาแบ่งผลมะขามป้อมบริโศคกันคนละครึ่ง” กาณะก็คิดว่า “ร่วมบริโศคผลเดียวกัน คงไม่เป็นไรหรอก” หมอชีวกจึงแบ่งมะขามป้อมผลหนึ่งเป็นสองซีก นำซีกหนึ่งวางติดซอกเล็บ ยาพิษที่ซ่อนไว้อยู่ก่อนแล้วก็ได้ชำแรกเข้าไป แล้วนำซีกนี้ให้นายกาณะ กาณะบริโศคแล้วก็มีอาการ

ของพระเจ้าจันทปะชโชต” ดังนั้น หมอชีวกจึงไม่ควรทูลขอชี้ข้างนาฬาคิริซึ่งเดินทางได้เร็วกว่า หากทูลขอก็จะเป็นเหตุให้พระราชาทรงกริ้วได้

ป่วย อาเจียนและถ่ายท้องไม่หยุด

หมอชีวกได้เข้าไปในเขตหมู่บ้านแล้วบอกชาวบ้านว่า “นี่คือช่างเชือกเอกของพระเจ้าจันทรปัชโชต และยังมีช่างฟังภัทรวดี กับทั้งผู้ส่งสารชื่อกากะ ขอให้พวกท่านช่วยดูแลให้ดี หากเป็นอะไรไป ย่อมมีโทษทัณฑ์” จากนั้นจึงเดินทางต่อไป พวกชาวบ้านก็ได้ดูแลนายกากะจนอาการเป็นปกติ

ฝ่ายยุวแพทย์ก็ถวายการดูแลพระเจ้าจันทรปัชโชตจนพระอาการประชวรหายสนิทดี เมื่อกากะกลับไปเข้าเฝ้า พระราชาก็ยังทรงประสงค์จะเอาตัวหมอชีวกมาตัดศีรษะอยู่ กากะได้กราบทูลว่า “บัดนี้พระองค์ทรงหายจากพระอาการประชวรแล้ว สมควรที่จะพระราชทานรางวัลให้มากกว่า จะเอาตัวมาตัดศีรษะทำไมเล่า” พระราชาทรงเห็นชอบด้วย จึงส่งพระราชสาสน์ไปถึงหมอชีวกเพื่อเชิญให้มารับรางวัล หมอชีวกก็ส่งสาสน์ถวายตอบกลับไปว่า “หากพระเจ้าจันทรปัชโชตทรงพอพระทัย ประสงค์จะพระราชทานสิ่งใด ก็จะขอมอบต่อให้ยุวแพทย์ทั้งหมด” พระเจ้าจันทรปัชโชตได้พระราชทานทรัพย์แก่ยุวแพทย์เป็นอันมาก พร้อมทั้งให้ราชทูตนำผ้าฝืนใหญ่มูลค่าแสนหนึ่งไปมอบแก่หมอชีวก หมอชีวกรับมาแล้วก็คิดว่า “ผ้านี้คู่ควรกับพระราชา” แล้วก็พิจารณาต่อไปว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระบรมครูผู้เลิศเป็นพระบิดาทางธรรมของเรา ควรที่จะนำไปถวายพระพุทธองค์”

ครั้งพระพุทธเจ้าได้รับถวายผ้า ก็ตรัสบอกพระอานนทให้นำไปตัดเย็บเป็นจีวร เมื่อพระอานนท์ทำเป็นผ้าไตรจีวรถวายพระพุทธองค์แล้ว ยังมีผ้าเหลืออยู่อีก พระองค์จึงตรัสบอกให้พระอานนท์และสามเณรราหุล¹⁵นำผ้าส่วนนี้ไปใช้ได้ พระอานนท์ใช้ทำผ้าจีวรสองผืนคือ

¹⁵ พระราหุลในขณะนั้นน่าจะเป็นสามเณรออยู่ (ชื่อ“ราหุล” ในคัมภีร์ตำแหน่งนี้ก็มิได้มีคำระบุว่าเป็นภิกษุ) ดูเทียบเคียงได้กับหัวข้อ 3.3

อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) และอันตรวาสก (ผ้านุ่ง) ส่วนสามเนรราหูลีใช้ทำ
เป็นผ้าสังฆาฏิ (ผ้าห่มซ้อน)¹⁶

ข้อมูลส่วนนี้ที่แตกต่างกันระหว่างคัมภีร์สองนิกายข้างต้น
สามารถสรุปได้ดังตาราง

ตารางที่ 1 สรุปความแตกต่างระหว่างข้อมูลสำคัญจากคัมภีร์สองฝ่าย

ประเด็นเนื้อหาในคัมภีร์	เถรวาท	มูลสรวาสติวาท
เหตุที่ทำให้พระราชมารดาของ พระเจ้าจันทปัชชิตทรงครรภ์	แมงป่องขึ้น มาพาดตัวบน พระนาภี	แมงป่องแปลง กายเป็นบุรุษมา เสพเมถุน
เหตุการณ์ช่วงวัยเยาว์จนถึงเสด็จขึ้น ครองราชย์ของพระเจ้าจันทปัชชิต	-	เกิดขึ้นในช่วงเวลา ที่เทียบเคียงกันได้ กับพระพุทธเจ้า
อาการประชวรของพระเจ้าจันท- ปัชชิต	พอมเหลือง (panḍuroga) ¹⁷	ธาตุสี่วิปริต ทำให้ บรรทมไม่หลับ
ความเหมือนของสีกลีนรสพระโอสถ ที่หมอชีวกปรุงถวาย	น้ำฝาด (kasāva)	สุรา
ผู้ช่วยหมอชีวกในการถวายการ รักษา	-	ยิวแพทย์

¹⁶ T24.301c21-303a5

¹⁷ PED s.v. “panḍuroga” ให้ความหมายว่า “jaundice” (โรคดีซ่าน) อันเป็น
ความผิดปกติของตับ ซึ่งมีอาการอย่างหนึ่งคือ นอนไม่ค่อยหลับ แต่มักจะง่วง
ในเวลากลางวัน

ตารางที่ 1 สรุปความแตกต่างระหว่างข้อมูลสำคัญจากคัมภีร์สองฝ่าย (ต่อ)

ประเด็นเนื้อหาในคัมภีร์	เถรวาท	มูลสงฆาสติวาท
วิธีการที่นายกาณะเดินทางไปตามหม่อชีวก	เดินเท้า	ขี่ช้างนาพาศิริ
ผู้ได้ใช้สอยผ้าที่พระเจ้าจันทรปัชโชตพระราชทานแก่หม่อชีวก	พระพุทธเจ้า	พระพุทธเจ้า พระอานนท์ สามเณรรหุล

2. การออกบวชและงานเผยแผ่ช่วงแรกของพระมหากัจจายนะ

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงเรื่องราวของพระมหากัจจายนะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการได้รับมอบหมายจากพระเจ้าจันทรปัชโชตให้ไปทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้า จนถึงเดินทางกลับมาโปรดพระเจ้าจันทรปัชโชต

2.1 ข้อมูลในคัมภีร์เถรวาท

เนื้อหาที่เกี่ยวข้องมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อปทาน มโนรถปุรณี (อรรถกถาอังคุตตรนิกาย) ปรมัตถทีปนี (อรรถกถาเถรคถา) และวิสุทธชนวิลาสินี (อรรถกถาอปทาน)¹⁸

2.1.1 การออกบวชของพระมหากัจจายนะ

ในอปทานมีปรากฏเนื้อหาว่า พระมหากัจจายนะเดิมเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัชโชต ได้รับมอบหมายจากพระราชินีให้

¹⁸ Ap (E^e) II 465; Mp (E^e) I 206; Th-a (E^e) II 207; Ap-a (E^e) 357, 491

เดินทางไปทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้า เมื่อปุโรหิตท่านนี้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วก็บรรลุธรรม และได้รับการบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา ขอยกคาถาสองบทที่พระมหากัจจายนะกล่าวไว้มาแสดงดังนี้

vīmaṃsanattham Buddhassa bhūmipālena pesito,
disvā mokkhapuradvāraṃ nāyakam guṇasañcayam,
sutvā ca vimalam vākyam gatipaṅkavisosanam,
pāpuṇiṃ amatam santam satehi saha pañcahi.¹⁹

เราอันพระเจ้าแผ่นดินทรงส่งไปเพื่อประสงค์จะพิจารณาพระพุทธเจ้า ได้พบพระผู้นำซึ่งเป็นประตูแห่งโมกขบุรี ผู้เป็นที่ตั้งสมคุณธรรม แล้วได้สดับพระวจนะอันปราศจากมลทิน เป็นเครื่องชำระล้างเปือกตมคือคติ จึงได้บรรลุพระนิพพานอันสงบระงับ²⁰เป็นอมตธรรม พร้อมกับหมู่ชนห้าร้อย

2.1.2 พระมหากัจจายนะเดินทางกลับไปอุชเชนี

ในอรรถกถามีเนื้อเรื่องดำเนินต่อไปว่า พระมหากัจจายนะได้กราบทูลพระพุทธเจ้าเพื่อทูลเชิญเสด็จไปยังกรุงอุชเชนี พระพุทธองค์

¹⁹ Ap (E^e) II 465 คำว่า “vīmaṃsanattham Buddhassa” จะนำไปอภิปรายต่อในหัวข้อ 3.1 นอกจากนี้คำว่า “satehi saha pañcahi” มีปรากฏคำอ่านในฉบับอื่นเป็น “sesahi saha sattahi” จะได้อภิปรายต่อในหัวข้อ 3.2

²⁰ คำว่า santam ในบริบทนี้ควรมีความหมายถึงพระนิพพาน ดังคำอธิบายใน Dh-p-a (E^e) IV 108 ว่า “padam santan ti nibbānass’etaṃ nāmam” (สงบพบว่า **ปที สนฺตํ** นั้น เป็นชื่อแห่งพระนิพพาน)

กลับทรงมอบหมายให้พระมหากัจจายนะเป็นผู้เดินทางไป ด้วยทรงพิจารณาเห็นว่าเมื่อพระสาวกผู้นี้ไปถึงแล้วจะสามารถทำให้พระราชาเลื่อมใส พระมหากัจจายนะพร้อมด้วยภิกษุ 7 รูปก็ได้ออกเดินทางไปตามนั้น

ระหว่างทางผ่านบ้านของกุลธิดาผู้หนึ่งซึ่งมีผมดกยาว เคยมีผู้มาขอซื้อผมของเธอโดยให้มูลค่าหนึ่งพัน ก็มีได้ขาย แต่ธิดาผู้นี้ยากจะทำบุญถวายทานแต่พระมหากัจจายนะและเหล่าภิกษุที่มาด้วยกัน จึงยอมตัดผมไปขายให้ผู้ที่เคยมาขอซื้อ โดยถูกกดราคาเหลือเพียง 8 กหาปณะ

พระมหากัจจายนะไปถึงอุชเชนีแล้วก็ได้ทำให้พระราชาทรงเลื่อมใส ต่อมาพระเจ้าจันทรปัชโชตทรงทราบเรื่องราวที่ธิดายอมตัดผมขายเพื่อนำทรัพย์มาถวายภัตตาหารแด่หมู่ภิกษุนี้ ก็ทรงรับสั่งให้แต่งตั้งหญิงผู้นี้เป็นอัครมเหสี จากนั้นพระมหากัจจายนะก็ได้เผยแพร่และประดิษฐานพระศาสนาไว้ในแคว้นอวันตี²¹

2.2 ข้อมูลในคัมภีร์มูลสารวาสติวาท

คัมภีร์นิกายอื่นไม่ปรากฏเนื้อหาว่าด้วยการออกบวชของพระมหากัจจายนะผู้เคยดำรงตำแหน่งปุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัชโชตสำหรับพระวินัยมูลสารวาสติวาท ปรากฏเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยเริ่มจากเหตุการณ์โรคระบาดในกรุงอุชเชนี ดังนี้

2.2.1 แคว้นอวันตีมีโรคระบาด

เวลานั้นเกิดโรคระบาดร้ายแรงในอุชเชนี ผู้คนล้มตายมากมาย มีซากศพและกระดูกเกลื่อนกลาดไปทั่ว พระราชาและราษฎรต่างก็

²¹ อาศัยสำนวนแปลไทยในการสรุปความจาก อง.เอกก.อ. 32/281-284 (ไทย.มมร)

เดือดร้อนเป็นกังวล เหล่าขุนนางบ้างก็ทูลแนะนำพระเจ้าจันทรปักษีให้
ว่า “ขอให้พระราชาทรงบำเพ็ญกุศลทั้งปวง” บ้างว่า “ให้ถวายทานแต่
สมณพราหมณ์” บ้างก็ว่า “ให้ร้ายเวทมนตร์ปิดเป่าโรคภัย” พระราชา
ทรงสดับแล้วก็เตรียมการตามนั้นด้วยพระราชประสงค์ที่จะขจัดโรคภัย
ให้ชาวประชา พร้อมทั้งตรัสสั่งเจ้าหน้าที่เฝ้าประตูเมืองว่า “หากมีสมณ-
พราหมณ์หรือผู้ใดมายังเมืองนี้แล้ว สามารถปราบโรคระบาดได้ ขอให้
มารายงานต่อเราทันที”

พระพุทธเจ้าทรงทราบถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ทั้งพิจารณา
เห็นว่า “พระมหากัจจายนะสามารถโปรดพระเจ้าจันทรปักษี ข้าราชการ-
บริพาร และชนทั้งหลายในแคว้นแคว้นนี้ได้” จึงตรัสมอบหมายให้พระ-
มหากัจจายนะเดินทางไปยังอุชเชนี²²

2.2.2 พระมหากัจจายนะเดินทางกลับไปอุชเชนี

พระมหากัจจายนะพร้อมด้วยภิกษุห้าร้อยรูปก็ได้ออกเดินทาง
ไปยังอุชเชนี ระวังทางผ่านบ้านของนางพราหมณีคนหนึ่ง สามีของ
นางผู้นี้เคยรู้จักมักคุ้นกับพระมหากัจจายนะ(ช่วงก่อนท่านบวช)
แต่เสียชีวิตไปแล้ว ธิดาของนางพราหมณีนี้มีผมยาวสลวยเป็นเงางาม
เคยมีผู้มาขอซื้อผมของเธอโดยให้มูลค่าหนึ่งพัน ก็มีได้ขาย แต่ธิดาผู้นี้
เห็นว่ามารดาอยากจะทำบุญถวายทานแต่พระมหากัจจายนะและเหล่า
ภิกษุที่มาด้วยกัน ธิดานี้จึงยอมตัดผมขายให้ผู้ที่เคยมาขอซื้อ โดยถูกกด
ราคาเหลือเพียงกึ่งหนึ่ง

เมื่อพระมหากัจจายนะเข้ามาถึงตัวเมืองอุชเชนี โรคระบาดก็
ลดลงไปครึ่งหนึ่ง เจ้าหน้าที่เฝ้าประตูเมืองจึงเข้าไปกราบทูลพระราชา
ว่า “พระองค์ทรงทราบหรือไม่ กลุ่มบุคคลนี้มีความพิเศษไม่ธรรมดา
เพียงเข้าตัวเมืองมาก็ทำให้โรคภัยสงบระงับไปถึงครึ่งหนึ่ง” พระราชาตรัส

²² T24.305a18-b21

ตอบว่า “นี่เป็นเรื่องดีแท้ ควรเชิญเข้ามารับการสักการะ”

จากนั้นพวกพราหมณ์ก็เข้ามากราบทูลพระเจ้าจันทปัชชิตว่า “ข้าพระองค์เพียรพยายามอยู่ตลอดทั้งวันทั้งคืน ถึงได้มีอนุภาพทำให้โรคภัยลดลงไปครึ่งหนึ่ง อีกไม่นานก็จะสงบระงับได้ทั้งหมด ทำให้ไม่ถึงบอกว่าเป็นเพราะภิกษุกลุ่มนี้” เหล่าภิกษุได้ถวายพระพรแต่พระราชินีเพียงว่า “ขอพระองค์ทรงไว้โรคฯ พระชนมายุยืนยาว” แล้วก็ปลีกตัวออกไป

พระเจ้าจันทปัชชิตยังมีอาจตัดสินใจได้ว่า เป็นเพราะอนุภาพของฝ่ายใดกันแน่ จึงตัดสินใจเลือกวิธีทดลองคือ วันแรกให้จัดเตรียมสถานที่ในโรงเลี้ยงช้างแบบไม่สะอาด ถวายอาหารอย่างไม่ประณีตและรสชาติแย่แฉะในที่นั้น โดยเชิญพวกพราหมณ์มารับอาหารก่อน แล้วให้เจ้าพนักงานสอบถามความรู้สึกต่อสิ่งที่จัดเตรียมถวาย เมื่อพวกพราหมณ์กลับไปแล้วก็ให้นิมนต์หมู่ภิกษุมาฉันอาหารในลักษณะอย่างเดียวกัน พร้อมทั้งให้เจ้าพนักงานสอบถามความรู้สึกต่อสิ่งที่จัดเตรียมถวาย วันถัดมาก็จัดลำดับขั้นตอนแบบเดียวกัน แต่ทำให้โรงเลี้ยงช้างสะอาด และถวายอาหารอันประณีตมีรสเลิศ

พวกพราหมณ์บอกเจ้าพนักงานในวันแรกว่า “พวกเราเห็นว่านี่มันไม่ใช่ธรรมเนียมปฏิบัติ พระราชาผู้ยากไร้ถวายอาหารแบบนี้ให้พวกพราหมณ์ จะได้บุญยังงัย” แต่ในวันที่สองได้บอกว่า “พระราชาผู้เป็นขัตติยตระกูลถวายอาหารประณีตเช่นนี้ ได้บุญไม่มีประมาณ” ส่วนหมู่ภิกษุกล่าวถ้อยคำเหมือนกันในทั้งสองวันว่า “เจ้าภาพผู้ถวายเป็นผู้ชาญฉลาด อาหารเหมาะแก่การขบฉัน สามารถยังอัตภาพให้ดำเนินต่อไปได้”

เมื่อพระเจ้าจันทปัชชิตทรงสดับความเป็นไปจากเจ้าพนักงานก็ตัดสินใจพระทัยว่า “หมู่ภิกษุเป็นเนื้อนาบุญที่แท้จริง พวกพราหมณ์

มิใช่เนื่อนานบุญ” ได้ยังพระราชศรัทธาให้บังเกิด เสด็จไปถวายอภิวัต
แทบเท้าพระมหากัจจายนะแล้วประทับนั่ง พระมหากัจจายนะก็แสดง
ธรรมให้ปิติเบิกบาน พระราชาถวายอภิวัตแทบเท้าอีกครั้ง พร้อมทั้ง
ทูลนิมนต์ให้เข้าไปฉันภัตตาหารที่พระราชวังในวันถัดไป พระมหา-
กัจจายนะไปฉันภัตตาหารแล้วก็ได้แสดงธรรม พระราชาและพระ-
ราชโอรสพร้อมทั้งข้าราชการบริพารต่างก็มีจิตเคารพเลื่อมใสศรัทธา

ต่อมา พระเจ้าจันทปัทโชตทรงทราบเรื่องราวที่ธิดายอมตัดผม
ขายเพื่อนำทรัพย์มาถวายภัตตาหารแด่หมู่ภิกษุนี้ ก็ทรงอัศจรรย์ใจและ
มีพระราชประสงค์จะให้ผู้ขอมาเป็นนมเหสี เมื่อธิดาผู้นี้เข้ามาถึงตัวเมือง
โรคภัยทั้งปวงก็สงบระงับสิ้นไปทั้งหมด²³

ข้อมูลส่วนนี้ที่แตกต่างกันระหว่างคัมภีร์สองนิกายข้างต้น
สามารถสรุปได้ดังตาราง

ตารางที่ 2 สรุปความแตกต่างระหว่างข้อมูลสำคัญจากคัมภีร์สองฝ่าย

ประเด็นเนื้อหาในคัมภีร์	เถรวาท	มูลสรวาสติวาท
เหตุที่พระมหากัจจายนะได้พบ พระพุทธเจ้า	พระเจ้าจันท- ปัทโชตทรง รับสั่งให้ไป ทูลเชิญเสด็จ พระพุทธเจ้า	-

²³ T24.305b21-307a18

ตารางที่ 2 สรุปความแตกต่างระหว่างข้อมูลสำคัญจากคัมภีร์สองฝ่าย (ต่อ)

ประเด็นเนื้อหาในคัมภีร์	เถรวาท	มูลสารวาสติวาท
เหตุการณ์สำคัญในเมืองอุชเชนี ช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้ พระมหากัจจายนะเดินทางไปโปรด พระเจ้าจันทรปัชโชต	-	อุชเชนีเกิดโรค ระบาด พระเจ้า จันทรปัชโชตรอ คอยสมณพราหมณ์ ผู้สามารถขจัดโรค ภัยได้ เมื่อพระ- มหากัจจายนะ ไปถึง โรคระบาด ก็ระงับไปกึ่งหนึ่ง
จำนวนพระภิกษุที่ร่วมเดินทางไป อุชเชนีพร้อมกับพระมหากัจจายนะ	7	500

3. ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อมโยงและความแตกต่างกัน ระหว่างเอกสารต่างฉบับ

จากข้อมูลในคัมภีร์ของเถรวาทและมูลสารวาสติวาท จะเห็นได้ว่า มีทั้งส่วนที่สอดคล้องและแตกต่างกัน บางประเด็นที่สอดคล้องกัน อยู่แล้ว เนื้อหาจากคัมภีร์ต่างนิกายยังเสริมรายละเอียดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น การที่พระเจ้าปัชโชตได้รับสมญานามว่า “จันทะ” ก็เพราะ พระอัครยายศุ์ร้ายที่ปรากฏให้เห็นในช่วงที่ประจวบโดยมีพระอาการ บรรทมไม่หลับ เป็นต้น

ความแตกต่างบางประเด็นยังไม่พบหลักฐานหรือเหตุผลมากพอที่จะวินิจฉัยได้ว่า ข้อมูลจากคัมภีร์ฝ่ายใดมีความแม่นยำหรือสมเหตุสมผลมากกว่ากัน แต่ก็มีบางประเด็นที่อาจอภิปรายได้ถึงความสมเหตุสมผลหรือเชื่อมโยงไปสู่มุมมองใหม่ ๆ ได้ ดังจะนำเสนอต่อไปนี้

3.1 เหตุปัจจัยสนับสนุนให้พระเจ้าจันทปัชชิตทรงส่งคนไปทูลเชิญพระพุทธเจ้า

คัมภีร์อุปทานของเถรวาทมีข้อความแสดงวัตถุประสงค์ที่พระเจ้าจันทปัชชิตทรงส่งท่านมหากัจจายนะไปทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเพื่อเชิญเสด็จมายังอุชเชนีว่า “vimamsanattham Buddhassa” (ดูข้อความทั้งคาถาได้ในหัวข้อ 2.1.1) แปลตรงตัวคือ “เพื่อพิจารณา(ทดลอง)พระพุทธเจ้า” คำที่ระบุวัตถุประสงค์คือ vimamsana มีองค์ประกอบหลักคือ mān หรือ man ธาตุ + sa ปัจจัย (มีการทำอัฒาสนหรือซ้ำหน้าธาตุแล้วแปลงอักษรได้เป็น vimamsa-) จากบริบทความหมายของคำที่สำเร็จจากองค์ประกอบนี้ล้วนใช้ในความหมายว่า พิจารณาหรือทดลอง²⁴ มิได้มีนัยบ่งบอกถึงความศรัทธาเลื่อมใส

จากข้อมูลในคัมภีร์บาลียังไม่อาจบ่งชี้ได้ว่า การทรงส่งคนไปทูลเชิญพระพุทธเจ้าในคราวนั้น เป็นเพราะพระเจ้าจันทปัชชิตทรงมีความ

²⁴ ตัวอย่างที่มุ่งเน้นในความหมาย “พิจารณา” เช่น vimamsā (วิมังสา) ซึ่งเป็นหนึ่งในอิทธิบาท 4 ส่วนตัวอย่างที่มุ่งเน้นในความหมาย “ทดลอง” เช่น ข้อความใน MN (E^c) III 174 ว่า “rājā cakkavattī tam eva assaratanam vīmamsamāno pubbaṅhasamayam abhiruhitvā samuddapariyantam paṭhavim anusaṃyāyitvā tam eva rājadhāniṃ paccāgantvā pātarāsam akāsi.” (พระเจ้าจักรพรรดิราชา เมื่อจะทรงทดลองม้าแก้วนั้น จึงเสด็จขึ้นทรงในเวลาเช้า เสด็จเวียนรอบพื้นแผ่นดินอันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตแล้ว เสด็จกลับมายังราชธานีเดิมนั้น แล้วทรงเสวยพระกระยาหารเข้าได้ทัน)

เลื่อมใสต่อพระพุทธองค์อย่างแท้จริงหรือไม่ ผู้เขียนจะใช้ข้อมูลจาก คัมภีร์อื่นมาร่วมพิจารณาด้วย คือ

(1) คัมภีร์สังยุตตรัตนปิฎกสูตร²⁵ (พบเฉพาะฉบับแปลจีนคือ 雜寶藏經) มีข้อความตอนหนึ่งว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงส่งพระกัจจายนะกลับไปเผยแผ่ในแคว้นอวันตี ดังนี้

ในกาลก่อน พระเจ้าจันทรปัชโชตมีพระอัยยาศัยเหี้ยมโหด ไร้กรุณาปราณี อ่ามहित เป็นมิชฌาทิปฏิฐิ พระตถาคตเจ้าทรงเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ได้ส่งพระสาวกคือพระมหากัจจายนะซึ่งเดิมเป็นพราหมณ์ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าจันทรปัชโชต ให้กลับไปโปรดพระราชาและประชาชนแห่งแคว้นแคว้นนั้น เมื่อพระมหากัจจายนะน้อยรับตามทีพระพุทธองค์ทรงมอบหมายแล้ว ก็เดินทางกลับแคว้นแคว้น มาตุภูมิ สมัยนั้นพระเจ้าจันทรปัชโชตมักทรงไม่พิจารณาตัดสินตามข้อเท็จจริง นับถือลัทธินอกกรีต มีปกติเสด็จออกกว่าราชการยามเช้าตรู่ ไม่ประสงค์พบปะผู้คน นิยมสักการะบูชาเทพเจ้า²⁶

²⁵ เป็นคัมภีร์ของนิกายสรวาสตีวาท Charles Willemen เห็นว่าเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งจากคัมภีร์กษุทรปิฎกซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกนิกายนี้ (เทียบได้กับขุททกนิกายของเถรวาท) ดูเพิ่มใน Charles Willemen, “A Chinese Kṣudrakapīṭaka (T. IV. 203),” *Études bouddhiques offertes à Jacques*, 46, Helf 1, (May 1992): 514-515. ; Charles Willemen, “Xuanzang about Avalokiteśvara, Jibin, and Madhyāntika,” *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 94, (2013): 111 (footnote 2).

²⁶ T4.489b21-27 คัมภีร์นี้ยังปรากฏเนื้อความเพิ่มเติมอีกว่า ในคราวแรกที่พระเจ้าจันทรปัชโชตทอดพระเนตรเห็นพระมหากัจจายนะเป็นนักบวชที่ปลงผมก็ทรงแสดงอาการเกรี้ยวกราดไม่พอพระทัยอีกด้วย นอกจากนี้ในพระวินัยมุล-สรวาสตีวาทยังปรากฏคำอธิบายที่สอดคล้องกันในเรื่องการสักการะบูชาเทพด้วย (ดูตอนต้นหัวข้อ 1.2)

จากเนื้อหาที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า ก่อนที่พระมหากัจจายนะ จะกลับไปเผยแผ่ยังแดนมาตุภูมิของตน พระเจ้าจันทปัททิตยังมิได้ทรง เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า

(2) จากเนื้อหาในหัวข้อ 2.2 จะเห็นได้ว่า ช่วงที่พระพุทธเจ้า ส่งพระมหากัจจายนะกลับไปยังอุชเชนี มีโรคระบาดร้ายแรงเกิดขึ้น ในเมืองนั้น ฝ่ายพระเจ้าจันทปัททิตก็ตรัสตั้งไว้ว่า “หากมีสมณพราหมณ์ หรือผู้ใดมายังเมืองนี้แล้ว สามารถปราบโรคระบาดได้ ขอให้มารายงาน ต่อเราทันที”

เมื่อเชื่อมโยงข้อมูลที่ประมวลมานี้ ผู้เขียนขอเสนออีกมุมมองหนึ่ง คือ จากวัตถุประสงค์การส่งคนไปทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าที่มีกล่าวใน คัมภีร์บาลีว่า “vīmaṃsanattham Buddhassa” คำว่า vīmaṃsana นี้ น่าจะมีนัยรวมถึงการทูลเชิญให้พระพุทธองค์เสด็จมา เพื่อพิจารณาหรือ ทดลองว่าจะทรงสามารถทำให้โรคระบาดร้ายแรงนี้สงบลงไปได้หรือไม่²⁷

อนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าไม่เสด็จไปเอง แต่กลับทรงส่งพระสาวกไป นอกจากเพราะทรงเห็นว่าพระเจ้าจันทปัททิตมีพระอัธยาศัยที่จะน้อม รับประทานสอนจากพระมหากัจจายนะได้ดีกว่าแล้ว การที่ส่งพระสาวก ไปทำให้โรคภัยสงบได้ ก็นับว่าบรรลุมติวัตถุประสงค์ของพระเจ้าจันท- ปัททิตแล้ว ทั้งยังเป็นผลให้พระราชาและผู้คนในที่นั้นตระหนักดีว่า องค์พระศาสดาของพระสาวกนี้ต้องมีอานุภาพยิ่งใหญ่กว่าอย่างแน่นอน

²⁷ บางทีพระเจ้าจันทปัททิตอาจได้ทรงสดับเรื่องราวที่พระพุทธเจ้า เสด็จไปประทับโรคระบาดที่กรุงเวสาลี ทั้งนี้ก่อนที่เจ้าลิจฉวีจะทูลเชิญเสด็จ พระพุทธองค์ ก็มีเจ้าลิจฉวีจำนวนหนึ่งเสนอความเห็น “ได้ยินว่า พระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติแล้วในโลก พระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ภูมิลูกแก้ว สัตว์ ทรงมีฤทธิ์อานุภาพมาก พอพระองค์ย่างพระบาทลงเท่านั้น ภัยทั้งปวงก็จะ พังระงับไป” (Khp-a (E^c) 161)

3.2 จำนวนผู้บรรลุลหกรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะ

จำนวนผู้บรรลุลหกรรมในคาถาแสดงเนื้อหาการออกบวชของพระมหากัจจายนะมีปรากฏแตกต่างกันในคัมภีร์บาลีต่างฉบับ กล่าวคือ บางฉบับเป็น 500 (satehi saha pañcahi)²⁸ บางฉบับเป็น 7 (sesehi saha sattahi)²⁹ อนึ่ง คาถานี้ยังถูกยกไปอ้างในอรรถกถาเถรคาถา³⁰อีกด้วย ผู้เขียนจะนำคำอ่านตำแหน่งนี้ที่รวบรวมได้จากคัมภีร์อปทาน (Ap) และอรรถกถาเถรคาถา (Th-a) ทั้งจากฉบับตีพิมพ์และใบลานมาใช้ประกอบการศึกษา

3.2.1 คำอ่านในใบลานฉบับต่าง ๆ

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนได้รับความอนุเคราะห์ภาพถ่ายใบลานบาลีที่เกี่ยวข้องจากศูนย์อนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน³¹ พบภาพใบลานที่สามารถนำมาใช้ประกอบการศึกษาได้เป็นจำนวน 11 ฉบับ จำแนกแหล่งที่มาตามเขตพื้นที่ได้ดังนี้

- (1) ศรีลังกา ได้แก่ ใบลานอักษรสิงหล คัมภีร์อปทาน 3 ฉบับ (C^{1.2.3})
- (2) เมียนมาร์ ได้แก่ ใบลานอักษรพม่า อปทาน 2 ฉบับ (B^{1.2}) และอรรถกถาเถรคาถา 1 ฉบับ (B³)
- (3) ไทย ได้แก่ ใบลานอักษรขอม อปทาน 2 ฉบับ (K^{1.2})

²⁸ Ap (E^e) II 465

²⁹ Ap (B^e) II 114; (C^e) I 294; (S^e) II 181

³⁰ Th-a (B^e) II 146; (C^e) I 485; (S^e) II 235

³¹ เป็นส่วนงานหนึ่งในโครงการพระไตรปิฎกฉบับวิชาการ (Dhammachai Tipitaka Project, DTP) ตั้งอยู่ที่ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI ตำบลไทรน้อย อำเภอ บางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดูข้อมูลเบื้องต้นของใบลานแต่ละฉบับได้ในส่วนอธิบายอักษรย่อท้ายบทความ

และไบลานอักษรธรรม อปทาน 2 ฉบับแบ่งเป็น
ธรรมอีสาน 1 ฉบับ (T^1) กับธรรมล้านนา 1 ฉบับ (T^2)
(4) กัมพูชา ได้แก่ ไบลานอักษรขอม อรรถกถาเถรคาถา
1 ฉบับ (K^3)

สรุปคำอ่านตำแหน่งนี้ในฉบับตีพิมพ์และไบลานฉบับต่าง ๆ ได้
ดังตาราง

ตารางที่ 3 แสดงคำอ่านบาลีที่ปรากฏในแต่ละฉบับ

คำอ่าน	ไบลานแต่ละฉบับ											คัมภีร์ฉบับตีพิมพ์	
	C ¹	C ²	C ³	B ¹	B ²	B ³	K ¹	K ²	K ³	T ¹	T ²	Ap	Th-a
satehi saha pañcahi	/	/	/	/		/				/	/	E ^e	C ^e
sattehi saha pañcahi									/				
sattehi saha maccehi							/	/					
sesehi saha sattahi					/							C ^e B ^e S ^e	B ^e S ^e

จะเห็นได้ว่า คำอ่าน “satehi saha pañcahi” มีปรากฏทั้งใน
ไบลานจากฝั่งศรีลังกาและฝั่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สำหรับคำอ่าน
“sattehi” ใน $K^{1,2,3}$ ก็ยังพิจารณาได้ว่า น่าจะเป็นความพลั้งเผลอในการ
จารจาก -ta- เป็น -tta- จึงนับว่าสนับสนุนคำอ่าน “satehi” ด้วย ส่วน
คำอ่าน “maccehi” ใน $K^{1,2}$ (ดูภาพที่ 1 ประกอบ) จะเห็นได้ว่า อักษร
ขอม p และ m มีลักษณะคล้ายคลึงกัน พบการจารพลาดเช่นนี้ได้บ่อย
ครั้งในไบลานอักษรขอม อีกทั้งการจารเป็น -cce- ก็ยังอาจมาจากการ
คัดลอกจากต้นฉบับว่า -กฺca- ที่ไม่ชัดเจนนัก จึงมีโอกาสจารพลาดได้

เช่นกัน กล่าวโดยรวมแล้วใบลานอักษรขอม 3 สายนี้ค่อนข้างสับสน
คำอ่าน “satehi saha pañcahi” มากกว่า

ภาพที่ 1 คำอ่าน satehi saha pañcahi ในใบลาน

(K^{1,2} จารเป็น sattehi saha maccehi; K³ จารเป็น sattehi saha pañcahi)

3.2.2 ความเกี่ยวข้องกับข้อมูลในอรรถถา

คำอ่านที่ระบุจำนวนผู้บรรลุลหกรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะว่า “satehi saha pañcahi” (พร้อมด้วยชนห้าร้อย) เป็นคำอ่านที่มี
น้ำหนักจากข้อมูลใบลานที่ใช้ศึกษาในครั้งนี้ ส่วนในอรรถถาทิ้งหลาย

คือ อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อรรถกถาเถรคาถา และอรรถกถาอปทาน มีปรากฏเนื้อความว่า ผู้ร่วมเดินทางจากอุชเชนีไปพร้อมกับท่านมหากัจจายนะจำนวน 7 คน³²ก็ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมกันด้วย จึงอาจดูเหมือนว่าข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนผู้บรรลุธรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะจากคาถาในอปทานแย้งกับข้อมูลในอรรถกถาดังกล่าว

คาถาท่อนนี้ในอปทานมีถ้อยคำแสดงสภาวะที่บรรลุว่า “amataṃ santam พระนิพพานอันสงบระงับเป็นอมตธรรม” ผู้เขียนพิจารณาว่า บริบทความหมายตรงนี้ได้จำกัดเฉพาะการบรรลุอรหัตตผล เนื่องจากพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงกระแสพระนิพพานแล้ว อีกทั้งยังมีได้จำกัดว่ามีผู้ร่วมฟังธรรมเฉพาะเพียง 8 ท่านนี้เท่านั้น ดังนั้นจึงสามารถเข้าใจเนื้อความตอนนี้ในอปทานได้ว่า มีผู้ร่วมฟังธรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะได้พ้นจากความเป็นปุถุชนเป็นจำนวนประมาณห้าร้อย³³ และในจำนวนนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้ระบุลงไปว่า สำหรับ 7 คนที่ร่วมเดินทางมาจากอุชเชนีนั้นได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

3.2.3 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงคำจารในใบลาน

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงคำอ่านนี้ในการจารใบลานอาจ

³² ข้อมูลในอรรถกถาส่วนใหญ่ระบุไว้เป็นจำนวน 7 คน ดังมีปรากฏอยู่ใน (1) Mp (B^e) I 162; (C^e) I 116-117; (E^e) I 206; (S^e) I 279; (2) Th-a (B^e) II 144; (C^e) I 483; (E^e) II 207; (S^e) II 232; (3) Ap-a (B^e) II 54, 213; (C^e) II 302; (E^e) 357; (S^e) II 87, 357 มีเพียงอรรถกถาบางแห่งของบางฉบับคือ Ap-a (C^e) II 417; (E^e) 491 ที่ระบุจำนวนผู้ร่วมเดินทางเป็น 6 คน

³³ คัมภีร์สังยุตตามแปลเอกเทศ (別譯雜阿含經) ยังมีพระสูตรหนึ่ง (T2.430c10-431a29) สนับสนุนว่า ในคราวที่พระมหากัจจายนะฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วได้บรรลุธรรม ก็มีภิกษุรูปอื่นได้บรรลุธรรมด้วยเช่นกัน

สันนิษฐานได้ประการหนึ่งคือ ผู้จารีโบลานบางสายอาจเข้าใจว่า จำนวนผู้บรรลุนิพพานพร้อมกับพระมหากัจจายนะที่ระบุไว้ในอุปทานควรจะเท่ากันกับจำนวนผู้ร่วมเดินทางที่พระอรธกถาจารย์ระบุไว้ ดังนั้นจึงได้ปรับคำอ่านตำแหน่งนี้ให้มีเนื้อความสอดคล้องกับจำนวนที่ระบุไว้ในอรธกถา ส่งผลให้โบลานบางสายปรากฏคำอ่านตำแหน่งนี้เป็น “sesehi saha sattahi”

ในทางกลับกัน ยังไม่พบความสมเหตุสมผลของทิศทางการจารโดยเปลี่ยนคำอ่านจาก “sesehi saha sattahi” (พร้อมด้วยชนที่เหลือทิ้งเจ็ด) ไปเป็น “satehi saha pañcahi” (พร้อมด้วยชนห้าร้อย) เนื่องจากด้วยหากว่า sesehi saha sattahi เป็นคำอ่านดั้งเดิมแล้ว ก็ยิ่งสอดคล้องกับคำอธิบายในอรธกถาด้วย ย่อมเป็นไปได้ยากที่การเปลี่ยนคำจารจะเกิดขึ้นในทิศทางนี้

3.3 จำนวนภิกษุติดตามไปอุชเชนี ช่วงเวลาที่พระมหากัจจายนะบวชและเดินทางกลับ

คัมภีร์ของเถรวาทและมูลสรวาสติวาทระบุจำนวนภิกษุผู้เดินทางไปอุชเชนีพร้อมกับพระมหากัจจายนะไว้แตกต่างกัน กล่าวคือ อรธกถาบาลีระบุว่ามีเพียง 7 รูป (รวมกับพระมหากัจจายนะเป็นแปด) ส่วนพระวินัยมูลสรวาสติวาทระบุไว้เป็นจำนวนถึง 500 รูป

เมื่อพิจารณาความสมเหตุสมผลกับความยากลำบากในการหาภิกษุจำนวน 10 รูปในแคว้นอวันตีมาร่วมทำการอุปสมบทให้กับพระโสณกุฏิกัณณะซึ่งต้องเป็นสามเณรรออยู่ถึง 3 ปี³⁴ หากว่ามีภิกษุติดตาม

³⁴ Vin (E^e) I 195 พระวินัยนิกายอื่นก็มีปรากฏเนื้อเรื่องนี้ด้วย เช่น พระวินัยธรรมคูปัตระบรูระยะเวลาไว้ตรงกัน (T22.845b15-18) ส่วนพระวินัยมทิตสกะปรากฏเนื้อความว่า ใช้เวลาเป็นสามเณรรอนานถึง 6 ปี พระมหา-

มาด้วยถึง 500 รูป³⁵ ก็ไม่น่าจะต้องใช้เวลาอนานถึงเพียงนี้ ในเบื้องต้นขอสันนิษฐานว่า จำนวนที่ระบุไว้ในฝ่ายบาลีมีความสมเหตุสมผลมากกว่า

เมื่อจำนวนภิกษุผู้เดินทางไปเริ่มงานเผยแผ่ในแคว้นอวันตีมีเพียง 8 รูป จึงสันนิษฐานต่อไปได้ว่า ช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้ามอบหมายให้ภิกษุกลุ่มนี้เดินทางไป ควรเป็นช่วงเวลาก่อนที่จะมีพระบัญญัติให้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา (ยังมีการอุปสมบทด้วยวิธีติสรณคณุปสัมปทา)³⁶ เนื่องด้วยตามพระพุทธประสงค์สมัยแรกที่ทำให้มีการอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ต้องมีภิกษุร่วมสังฆกรรมจำนวน 10 รูป³⁷ (ไม่ว่าจะอยู่ในห้องที่ใดก็ตาม) หากว่ามีการบัญญัติให้อุปสมบทด้วยวิธีนี้แล้ว พระพุทธเจ้าย่อมจะทรงมอบหมายให้มีคณะสงฆ์เดินทางไปอุชเชนีอย่างน้อย 10 รูป

นอกจากนี้ เนื้อหาในพระวินัยมูลสรวาสติวาทได้ลำดับเหตุการณ์การเกิดโรคระบาดในแคว้นอวันตีไว้ภายหลังจากที่สามเณรราหุลและพระอานนท์³⁸ ออกบวชแล้ว (ดูเทียบกับตอนท้ายหัวข้อ 1.2.3) ดังนั้นจึงพอจะอนุมานช่วงเวลาเกี่ยวกับพระมหากัจจายนะโดยภาพรวมได้ว่า ท่านได้บวชภายหลังจากที่สามเณรราหุลกับพระอานนท์ออกบวชแล้ว และ

กัจจายนะต้องใช้ฤทธิ์นำภิกษุจากแคว้นอื่นมาจึงครบ 10 รูปให้ทำอุปสมบทกรรมได้ (T22.144a24-b3)

³⁵ บางทีอาจมาจากความสับสนกับข้อมูลตัวเลข 500 ที่หมายถึงจำนวนผู้บรรลุธรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะ

³⁶ เมื่อมีพระบัญญัติให้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาแล้ว พระพุทธองค์ก็ตรัสสั่งยกเลิกการอุปสมบทด้วยติสรณคณุปสัมปทา (Vin (E^o) I 56)

³⁷ Vin (E^o) I 58-59

³⁸ พระวินัยเถรวาทก็มีกล่าวถึงพระอานนท์ด้วย (ดูเทียบกับตอนท้ายหัวข้อ 1.1.3)

ออกเดินทางกลับอุชเชนีก่อนที่จะมีพระบัญญัติให้อุปสมบทด้วยญัตติ-
จตุตถกรรมวาจา ต่อไปผู้เขียนจะเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อระบุช่วงเวลาให้
ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยพบข้อมูลที่เกี่ยวข้องดังนี้

(1) จากเนื้อหาพุทธประวัติในคัมภีร์บาลี พอจะทราบได้ว่าสามเณร
ราหุลและพระอานนที่ได้ออกบวชในช่วงพรรษาที่สองแห่งการตรัสรู้ของ
พระพุทธองค์³⁹

(2) คัมภีร์วินัยสรวาสติวาทวิภาษา (*Sarvāstivādivinayavibhāṣā*)
พบเฉพาะฉบับแปลจีนคือ 薩婆多毘尼毘婆沙 มีระบุช่วงเวลาที่พระพุทธ-
องค์ทรงบัญญัติให้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาไว้คือ 8 ปีหลัง
จากการตรัสรู้⁴⁰ จากข้อมูลนี้ควรจะกำหนดช่วงเวลาให้ครอบคลุมได้เป็น
พรรษาที่ 8-9 แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์

(3) คัมภีร์พุทธจริต (*Buddhacarita*)⁴¹ ลำดับเหตุการณ์ที่พระพุทธ-
เจ้าแสดงธรรมโปรดพระมหากัจจายนะไว้ภายหลังการจำพรรษาของ
พระพุทธองค์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทั้งนี้อรรถกถาพุทธวงศ์ และ
พระสูตรประมวลพุทธประวัติของพระสังฆรักษ์ (僧伽羅刹所集經)⁴² ต่าง

³⁹ Bv-a (E^e) 4

⁴⁰ T23.510b18-21

⁴¹ T4.40b17; D274.75b6 ต้นฉบับสันสกฤตของท่อนนี้ไม่มีปรากฏใน
ปัจจุบัน พากย์จีน (佛所行讚) และทิเบต (*Sangs rgyas kyi spyod pa*) มีระบุสถานที่
ที่แสดงธรรมคือพาราณสี นอกจากนี้ในพากย์ทิเบตยังมีข้อความเพิ่มเข้ามาว่า
“พระมหากัจจายนะนี้เป็นหลานของฤาษีอิลิตะ” ข้อมูลส่วนนี้น่าจะมาจากความ
เข้าใจที่ว่าพระมหากัจจายนะกับพระนาลกะคือบุคคลเดียวกัน แต่พระนาลกะ
ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าตั้งแต่พรรษาแรกของพระพุทธองค์แล้ว ดังนั้นลำดับ
เวลาของเหตุการณ์นี้ในพุทธจริตจึงไม่ควรหมายถึงพระนาลกะ (ดูเทียบเคียงกับ
บทความภาคที่แล้ว)

⁴² Bv-a (E^e) 3; T4.144b4

ระบุข้อมูลไว้ตรงกันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปจำพรรษา ณ ดาวดึงส์ใน
พรรษาที่ 7

ดังนั้นหากกล่าวโดยช่วงเวลากว้าง ๆ เหตุการณ์ที่พระมหา-
กัจจายนะบวชและเดินทางกลับอุชเชนี ควรอยู่ในช่วงพรรษาที่ 2-9 แห่ง
การตรัสรู้ แต่หากใช้ข้อมูลจากพุทธจริตมาร่วมพิจารณาด้วย ช่วงเวลา
ดังกล่าวก็น่าจะถูกจำกัดลงไปอยู่ในช่วงพรรษาที่ 7 (หลังออกพรรษา)
ถึงพรรษาที่ 9 (ก่อนมีการบัญญัติให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุด้วยวัฏติ-
จตุตถกรรมวาจา) ของพระพุทธองค์

จะเห็นได้ว่า ช่วงที่พระมหา กัจจายนะพร้อมด้วยภิกษุอีก 7 รูป
เดินทางกลับไปเผยแผ่ในแคว้นอวันตินับเป็นช่วงเวลาคาบเกี่ยวกัน
ระหว่างการอุปสมบทสองแบบคือ ท่านเดินทางกลับไปในช่วงท้าย
ของระยะที่ยังอนุญาตให้อุปสมบทแบบติสรณคมนุษย์สัมปทา เมื่อมี
ผู้ศรัทธาในถิ่นนั้นก็สามารถออกบวชได้ ทำให้มีจำนวนภิกษุเพิ่มขึ้น
ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้อุปสมบทด้วยวัฏติจตุตถกรรมวาจา
ในช่วงราวพรรษาที่ 8 หลังการตรัสรู้ธรรม จึงยังสามารถทำการอุปสมบท
ให้ได้ แต่ก็ค่อนข้างลำบากในการจัดหาพระภิกษุมาร่วมสังฆกรรม
ให้ครบ 10 รูป

สรุป

บทความภาคนี้ได้นำเสนอเรื่องราวของพระมหา กัจจายนะ
ว่าด้วยการออกบวชและงานเผยแผ่ช่วงแรก รวมไปถึงประวัติของ
พระเจ้าจันทปัชชิตในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเนื้อหาดังกล่าว
โดยใช้แหล่งข้อมูลจากคัมภีร์บาลีของเถรวาทและคัมภีร์พระวินัยมูลสร-

วาสติวาทกษุทรกวีस्तุ ทำให้เห็นถึงรายละเอียดของเนื้อหาที่สอดคล้อง และต่างกัน เช่น คัมภีร์ทั้งสองนิกายปรากฏข้อมูลตรงกันว่า พระเจ้า-จันทปัทโชตมีกำเนิดจากแมงป่อง แต่วิธีการที่แมงป่องทำให้พระราช-มารดาทรงครรภ์นั้นมิกล้าไว้ต่างกัน

ถัดจากนั้นได้อาศัยข้อมูลทางประวัติพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล เท่าที่พอจะหาได้ มาใช้ในการศึกษาบางประเด็นเพิ่มเติม โดยอาศัย วิธีการและนำเสนอข้อสรุปได้ดังนี้

(1) จากการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างคัมภีร์นิกายเถรวาทและ(มูล) สรวาสติวาท วัตถุประสงค์ของพระเจ้าจันทปัทโชตในการส่งคนไปทูล เชิญเสด็จพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏในพระบาลีว่า “vīmaṃsanattham Buddhassa” น่าจะหมายรวมถึง การทูลเชิญให้พระพุทธองค์เสด็จมา เพื่อพิจารณาหรือทดลองว่าจะทรงสามารถระงับโรคระบาดได้หรือไม่

(2) อ้างอิงตามคำอ่านในใบลานบาลีสายต่าง ๆ ที่นำมาใช้ศึกษา จำนวนผู้บรรลุลหกรรมพร้อมกับพระมหากัจจายนะควรมีประมาณ 500 คน

(3) เมื่อพิจารณาถึงความสมเหตุสมผลกับข้อมูลที่มีปรากฏใน คัมภีร์พระวินัยและพุทธประวัติของนิกายต่าง ๆ เหตุการณ์ที่พระมหา กัจจายนะบวชและเดินทางกลับอุชเชนี น่าจะอยู่ในช่วงพรรษาที่ 7-9 แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ นอกจากนี้จำนวนพระภิกษุผู้ร่วมเดินทางไปอุชเชนีพร้อมกับพระมหากัจจายนะคือ 7 รูป

ประเด็นที่ได้นำเสนอในบทความนี้นับเป็นมุมมองหนึ่งให้ท่าน ผู้อ่านได้พิจารณาและค้นหาหลักฐานอื่นที่เกี่ยวข้องมาตรวจสอบเพิ่มเติมยิ่งขึ้นไป

อักษรย่อ

ม.มร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2552)
วิ.ม.	พระวินัยปิฎก มหาวรรค (แปลไทย)
อง.เอกก.อ.	อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (แปลไทย)
Ap	<i>Apadāna</i> (อปทาน)
Ap-a	<i>Apadānaṭṭhakathā</i> (อรรถกถาอปทาน ซึ่งวิสุทธิททชน-วิลาสินี)
B ¹	ใบลานบาลีอักษรพม่า อปทาน, จารุปัจจุลศักราช 1194 (พ.ศ.2375). หอสมุดวิจัย มหาวิทยาลัยปริยัติศาสนาแห่งรัฐ (Research Library, State Pariyatti Sāsana University) เมืองย่างกุ้ง, รหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 10492. รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ MM_50_01_207_01, หน้า 348.
B ²	ใบลานบาลีอักษรพม่า อปทาน, จารุปัจจุลศักราช 1211 (พ.ศ.2392). หอสมุดวิจัย มหาวิทยาลัยปริยัติศาสนาแห่งรัฐ (Research Library, State Pariyatti Sāsana University) เมืองย่างกุ้ง, รหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 460. รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ MM_50_01_209_01, หน้า 216.
B ³	ใบลานบาลีอักษรพม่า อรรถกถาเถรคาถา, ไม่ปรากฏปีจาร. หอสมุดวิจัย มหาวิทยาลัยปริยัติศาสนาแห่งรัฐ (Research Library, State Pariyatti Sāsana University) เมืองย่างกุ้ง, รหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ

572. รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระ-
ไตรปิฎกวิชาการ MM_50_11_175_01, หน้า 42.
- B^e Burmese edition (คัมภีร์บาลีอักษรพม่า ฉบับฉฏฐสังคีติ)
- Bv-a *Buddhavamsaṭṭhakathā* (อรรถกถาพุทธวงศ์ ชื่อมธุ-
รต์ถวิลาลินี)
- C¹ ใบลานบาลีอักษรสิงหล อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร.
Daluka Sri Puspārāma Purāṇa Vihāraya, Jambuga-
hāpidiya เมือง Kandy (Central), ไม่ปรากฏรหัสใบลาน
ตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ. รหัสภาพใบลานตามฐาน
ข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ SR_36_01_002_00,
หน้า 293.
- C² ใบลานบาลีอักษรสิงหล อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร.
Ethkanda Rajamahā Vihāraya, Kurunegala เมือง North
Western, รหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 100
(06). รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระ-
ไตรปิฎกวิชาการ SR_47_01_001_00, หน้า 451.
- C³ ใบลานบาลีอักษรสิงหล อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร.
German Vihāraya, Udawattakele เมือง Kandy
(Central), ไม่ปรากฏรหัสใบลานตามฐานข้อมูลแหล่ง
จัดเก็บ. รหัสภาพใบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระ-
ไตรปิฎกวิชาการ SR_49_01_001_00, หน้า 274.
- C^e Ceylon edition (คัมภีร์บาลีอักษรสิงหล ฉบับพุทธชยันตี
หรือฉบับ Simon Hewavitarme Bequest Series)
- D Derge edition (คัมภีร์ทิเบต ฉบับโรงพิมพ์เดเก)
- Dhp-a *Dhammapadaṭṭhakathā* (อรรถกถาธรรมบท)

- E^e European edition (คัมภีร์บาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมนบาลีปกรณ์หรือ PTS)
- K¹ ไบลานบาลีอักษรขอม อปทาน, สร้างโดยพระยาตรีสหเทพ (เพ็ง)⁴³. หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 9937/1-22. รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ TH_05_01_255_00, ผูก 16 แผ่นลานอังกา ขยุ ด้านหน้า.
- K² ไบลานบาลีอักษรขอม อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร. หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ 8215/1-22. รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ TH_05_01_254_00, ผูก 16 แผ่นลานอังกา เพ่ ด้านหน้า.
- K³ ไบลานบาลีอักษรขอม อรรถกถาเถรคาถา, ไม่ปรากฏปีจาร. วัดสรยัน เมืองพนมเปญ, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ FEMC 60. รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ KH_01_10_001_00, ผูก 4 หน้า 38.
- Khp-a *Khuddakapāṭhaṭṭhakathā* (อรรถกถาขุททกปาฐะ)
- MN *Majjhimanikāya* (มัชฌิมนิกาย)
- Mp *Manorathapūraṇī nāma Aṅguttaranikāyaṭṭhakathā* (อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ชื่อมนิรทปุรณี)
- PED *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. 1921-1952. T.W. Rhys Davids and William Stede. London: The Pali Text Society.

⁴³ เป็นขุนนางสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

- S^e Siamese edition (คัมภีร์บาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ)
- Sp *Samantapāsādikā nāma Vinayaṭṭhakathā* (อรรถกถาพระวินัยปิฎก ชื่อสมันตปาสาทิกา)
- Sp-† *Sāratthadīpanī* (ฎีกาพระวินัยปิฎก ชื่อสารัตถทีปนี)
- T Taishō Shinshū Daizōkyō 大正新脩大藏經 (คัมภีร์จีนฉบับไทโซชินชูไดโซเคียว)
- T¹ ไบลานบาลีอักษรธรรมอีสาน อปทาน, จารปี พ.ศ.2247. วัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ มณ153. รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ TH_27_01_053_00, ผูก 16 หน้า 39.
- T² ไบลานบาลีอักษรธรรมล้านนา อปทาน, ไม่ปรากฏปีจาร. วัดไหล่หินหลวง จังหวัดลำปาง, รหัสไบลานตามฐานข้อมูลแหล่งจัดเก็บ (170) ลป-01-04-096-(01,02). รหัสภาพไบลานตามฐานข้อมูลโครงการพระไตรปิฎกวิชาการ TH_11_01_031_01, ผูก 13 หน้า 27.
- Th-a *Theragāthā-aṭṭhakathā* (อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี)
- Vin *Vinayaṭṭhaka* (พระวินัยปิฎก)

บรรณานุกรม

● ภาษาไทย

1. คัมภีร์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 7, 32. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

2. บทความ

เสริมสุข วิจารณ์สถิตย์. “การตั้งครมภิวิสุทธิ (ตั้งครมแบบไม่อาศัยเพศ) ในพระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์.” วารสารธรรมธารา, ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 11), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 29-58.

● ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์ภาษาบาลี

สุยามรรณจสุส เตปิฎกฏจกถา. *ปรมตถทีปนี นาม เถรคาถาอฏฺจกถา* (ทุติโย ภาโค). สุยามรรณจ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

_____. *มโนรถปุรณีนี นาม องคตฺตรนิกายอฏฺจกถา* (ปฐม ภาโค). สุยามรรณจ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

_____. *วิสุทฺถชนวิลาสินี นาม ชุทฺทกนิกายอฏฺจกถา อปทานวณฺณนา* (ทุติโย ภาโค). สุยามรรณจ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

สุยามรรณจสุส เตปิฎกํ. *อปทานสุส ทุติโย ภาโค พุทฺธวโธ จริยาปิฎกํ*. สุยามรรณจ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2552.

- Buddha Jayanti Tripitaka Series. *Apadāna Pāli* Part II (Vol. I). Sri Lanka: The Patronage of the Republic of Sri Lanka, 1977.
- Chaṭṭhasaṅgītipiṭakam ဆဋ္ဌသင်္ဂီတိပိဋကံ. *Anguttaraṭṭhakathā* (paṭhamo bhāgo) အင်္ဂုတ္တရဋ္ဌကထာ (ပဌမော ဘာဂေါ). Marammaratṭha: Buddhasāsanasamiti, 1957.
- _____. *Apadānapāḷi* (dutiyo bhāgo) *Buddhavaṃsapāḷi Cariyāpiṭakapāḷi* အပဒါနပါဠိ (ဒုတိယော ဘာဂေါ) ဗုဒ္ဓဝံသပါဠိ စရိယာပိဋကပါဠိ. Marammaratṭha: Sāsanikappamukhaṭṭhāna, 1991.
- _____. *Apadānaṭṭhakathā* (dutiyo bhāgo) အပဒါနဋ္ဌကထာ (ဒုတိယော ဘာဂေါ). Marammaratṭha: Buddhasāsanasamiti, 1959.
- _____. *Sāratthadīpanī-ṭikā* (dutiyo bhāgo) သာရတ္ထဒီပနိ-ဋီကာ (ဒုတိယော ဘာဂေါ). Marammaratṭha: Buddhasāsanasamiti, 1960.
- _____. *Theragāthā-aṭṭhakathā* (dutiyo bhāgo) ထေရဂုဏထာအဋ္ဌကထာ (ဒုတိယော ဘာဂေါ). Marammaratṭha: Buddhasāsanasamiti, 1959.
- Pali Text Society. *Apadāna* Vol. II. Edited by Mary E. Lilley. Oxford: Pali Text Society, 2000.
- _____. *Khuddakapāṭha together with its Commentary Paramatthajotikā I*. Edited by Helmer Smith. London: The Pali Text Society, 1978.
- _____. *Commentary on the Dhammapada* Vol. IV. Edited by H.C. Norman. London: The Pali Text Society, 1970.

- _____. *Madhuratthavilāsinī nāma Buddhavaṃsaṭṭhakathā*. Edited by I. B. Horner. London: Pali Text Society, 1978.
- _____. *Majjhimanikāya* Vol. III. Edited by Robert Chalmers. London: Pali Text Society, 1977.
- _____. *Manorathapūraṇī : Buddhaghosa's Commentary on the Aṅguttaranikāya* Vol. I. Edited by Max Walleiser. London: Pali Text Society, 1973.
- _____. *Paramatthadīpanī: Theragāthā-aṭṭhakathā* Vol. II. Edited by F.L. Woodward. London: Pali Text Society, 1977-1984.
- _____. *Samantapāsādikā: Buddhaghosa's Commentary on the Vinaya Piṭaka* Vol. I. Edited by J. Takakusu and Makoto Nagai. London: Pali Text Society, 1975.
- _____. *Samantapāsādikā: Buddhaghosa's Commentary on the Vinaya Piṭaka* Vol. V. Edited by J. Takakusu and Makoto Nagai. London: Pali Text Society, 1966.
- _____. *Visuddhajanavilāsinī nāma Apadānaṭṭhakathā*. Edited by C.E. Godakumbura. Oxford: Pali Text Society, 1988.
- _____. *Vinayapiṭakaṃ* Vol. I. Edited by Hermann Oldenberg. Oxford: Pali Text Society, 1997.
- Simon Hewavitarne Bequest. *Manorathapūraṇī or The Commentary on the Aṅguttaranikāya* Part I. Colombo: The Tripitaka Publication Press, 2007.
- _____. *Paramatthadīpanī or The Commentary of the Theragāthā* Part I. Colombo: The Tripitaka Publication Press, 2006.

_____. *Visuddhajanavilāsinī or The Commentary to the Apadāna*
Part II. Colombo: The Tripitaka Publication Press, 2013.

2. คัมภีร์ภาษาสันสกฤต

Somadeva Bhaṭṭa. *Kathāsaritsāgara*. Edited by Pandit Durgāprasad
and Kāśīnāth Pāndurang Parab. Bombay: Pāndurang Jāwajī,
1930.

3. คัมภีร์ภาษาทิเบต

Derge Edition. *sDe dge bKa' 'gyur/ bsTan 'gyur* Vol.10, 274.
Sichuan: Derge Parkhang, 1733-1744.

4. คัมภีร์ภาษาจีน

Taishō Issaikyō Kankōkai 大正一切經刊行會 (Taisho Tripitaka Publi-
cation Association). *Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新脩大
藏經 (Taishō Revised Tripitaka) Vol.2, 4, 22, 23, 24. Tokyo:
Daizō Shuppan Kabushiki Kaisha, 1924-1934.

5. หนังสือภาษาเยอรมัน

Schiefner, A.. *Mahākâtjâjana und König Tshaṇḍa-Pradjota:
Ein Cyklus buddhistischer Erzählungen*. St. Petersburg:
Commissionnaires de l'Académie Impériale des Science,
1875.

6. บทความภาษาอังกฤษ

Willemen, Charles. “A Chinese Kṣudrakapiṭaka (T. IV. 203).” *Études bouddhiques offertes á Jacques*, 46, Helf 1, (May 1992): 507-515.

_____. “Xuanzang about Avalokiteśvara, Jibin, and Madhyāntika.” *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 94, (2013): 111-123.